

Religija in cerkev: dejavnika oblikovanja nacionalnih mitologij v postsocialističnih družbah

Povzetek

Samopredstave in samokonstrukcije postsocialističnih družb vsebujejo mnoga prepoznavna mitska razsežja. Obdobje in razmere prehoda ali osvobajanja iz prejšnje ureditve med drugim zaznamujejo novi miti, zgodbe in (samo)podobe, ki si jih te družbe ustvarjajo. Postsocialistične mitske konstrukte - ki seveda zelo odstopajo od zgodovinsko dokazanih ali sočasnih dejstev, ne da bi pri tem izgubili svojo prepričevalno moč, resničnost - srečamo tudi na religijsko/cerkvenem področju. V prispevku so obravnavane nekatere izbrane dimenzije odnosov med religijami ter njihovimi cerkvenimi organizacijami in nacionalnimi mitologijami, ki jih srečamo v postsocialističnih družbah: izvoljenost naroda, dokazovanje pravšnosti dominantne religije/cerkve za določen narod, mitiziranje velikih versko-nacionalnih osebnosti iz zgodovine in sedanjosti, demoniziranje nasprotnikov cerkve/naroda, obsojanje prejšnjega, "temačnega" obdobja zgodovine in vizije prihodnosti.

Religija, cerkev, mitologija, nacionalizem

Abstract: Religion and Church: factors for shaping nationalist mythologies in post-socialist societies.

The self-presentations and self-constructions of post-socialist societies contain many recognisable mythical dimensions. The period and conditions of transition and emancipation from the previous system are among others characterised by new myths, "stories" and (self-) images which these societies create for themselves. Though these post-socialist mythical constructions, of course, conflict with historical or contemporary evidence, this does not affect their persuasive power and (sense of) reality, and they can also be traced in the field of religion and the Church. The article discusses some selected dimensions of the relationship between religions and their churches and national mythologies as we encounter them in post-socialist societies: about the chosen people, the arguments that the dominant religion (church) is the right one for a certain people, condemnation of the former "gloomy" period of history and visions of the future.

Religion, church, mitology, nationalism

"Mislim, da je država, ki se utemeljuje na religiozni podlagi, podobno kot na ideološki ali nacionalistični, zmeraj nevarna."

Vaclav Havel

Postmoderna doba ima v postsocialističnih družbah specifične razsežnosti. V teh t. i. družbah v prehodu - zaznamovanih z visoko stopnjo kompleksnosti, pluralizacije in diferenciacije, ki so posledica pospešenih procesov modernizacije in sekularizacije v zadnjih desetletjih - se na različnih področjih odpirajo nova vprašanja in reaktualizirajo nekatera prej potisnjena v ozadje. V pričujočem prispevku me bo posebej zanimal odnos med posameznimi religijami ter njihovimi cerkvami kot institucijami in postsocialističnimi mitološkimi (samo)predstavami in (samo)konstrukcijami. Sodobne nacionalne mitologije so zgrajene iz različnih, medsebojno usklajenih, koherentnih, nadgrajajočih ali konkurenčnih sklopov starih mitov in novih ideologij. Seveda ne gre za nekakšne atavizme, ostaline iz prejšnjih dob, ampak za posebno logiko razmišljanja in delovanja, za mitsko zavest, ki se ne le obnavlja, regenerira, ampak tudi vedno znova oblikuje.

Vsak mitološki sistem je sestavljen iz dveh povezanih, prepletenih delov. V njem najdemo tako stare mitske zgodbe, tradicionalne mite, kot nove ideološke domisleke, ideološke mite. V mitologiji se mit sreča z ideologijo: inercija preteklosti z inovacijo sodobnosti, samoumevna tradicija, ki je last vseh pripadnikov neke družbe, z zelenimi, dirigiranimi konstrukti vladajoče ali kake druge interesne skupine. Skupaj se znajdejo širši zgodovinski okviri oz. vzroki dogajanj in specifične, aktualne zahteve. Skratka, delovanja neke družbe in dogajanj v njej ne moremo dovolj razumeti, če ne poznamo te dvojno enotne strukture njene mitologije in načinov njenega nastajanja (pretiravanj, iznajdb, selektivnosti, zgodovinskih fiksacij, zavajajočih sklepanj, posploševanj, prikrojenih naturalizacij in historizacij). Pojme mit, ideologija in mitologija sem podrobneje konceptualiziral v poglavju Avtoriteta mita, diktat ideologije. (1996, 19-30)

Sedanji trenutek postsocialističnih držav na vzhodno in srednjeevropskih tleh zaznamujejo mrzlično iskanje in artikuliranje novih identitet ter obnavljanje starih v spremenjeni podobi sveta. Spmembe - mnoge med njimi s prepoznavno mitskimi razsežji - se dogajajo na vseh področjih, tudi na religijskem in cerkvenem. To slednje je z drugimi - nacionalnim, političnim, kulturnim itn. - povezano na različne načine, ponekod celo dominira nad njimi. V zaostrenih razmerah prehodov, ponekod tudi radikalnih prelomov, lahko pride na religijskem področju do subverzije samega pojma postmoderne. Namesto medsebojnega sožitja, strpnosti, dialoga, priznavanja verskega pluralizma - tako med samimi tradicionalnimi, "ujeljavljenimi" cerkvami in religijami ali pa med njimi ter novimi religioznimi in duhovnimi gibanji - pogosto prihaja do poskusov vračanja na predmoderna stanja, do poskusov cerkvene monopolizacije, retraditionalizacije in fundamentalizma, celo do militantne nestrpnosti do drugih veroizpovedi in seveda do teženj po prevladi v družbi tudi glede družbenih in političnih vprašanj.

Tako se (lahko) oblikujejo nove kompleksne mitološke konstelacije, ki imajo prevladujočo cerkveno-nacional(istič)no ali cerkveno-politično naravo. Dogaja se, da - po socialističnem obdobju bolj ali manj temeljitega

izključevanja tradicionalnih religioznih prvin iz nacionalnih mitologij - religija prevzame bistveno vlogo v oblikovanju nacionalne mitologije ali različnih političnih mitov, cerkev pa postane njihov uradni medij. S tem zanemarita tako svojo intimno, konfesionalno poslanstvo kot svojo univerzalistično naravo. Uporaba oz. zloraba religijskega/cerkvenega dejavnika in verskih čustev ljudi v oblikovanju nacionalnih mitologij lahko privede do nepredvidljivih posledic tako za narod kot celoto kot za cerkev kot skupnost vernikov.

Zgodovinski proces oblikovanja nacionalnih držav je na evropskem Vzhodu potekal drugače kot na Zahodu. Zveza med dominantno religijo in nacionalnimi, političnimi ter družbenimi interesi je na teh področjih ohranila posebne značilnosti in obstojnost. (Glej npr. Vrcan, 1994, 375, 376.) Ugotovim lahko, da sedanje povezave med religijo in novimi mitološkimi imaginariji vzhodnoevropskih narodov temeljijo deloma na dolgem izročilu iz preteklosti, na kontinuiteti, deloma pa gre za nove konstrukte oz. rešitve, ki so jih spodbudile specifične razmere in dogodki iz zadnjih desetletij in še posebno iz zadnjih let. Postsocialistična sedanost vzhodno- in srednjeevropskih družb pozna več različic teh odnosov in poti njihovega razreševanja. V nadaljevanju bom omenil šest skupin mitov, ki se na različne načine in v različnih obsegh pojavljajo v tamkajšnjih cerkveno-nacionalnih mitologijah.

1. Izbranost oz. izvoljenost naroda

V mitoloških samopredstavah mnogih vzhodnoevropskih narodov zaseda eno osrednjih mest mit o svoji izbranosti, izvoljenosti naroda, ki da je že vnaprej določen za posebno zgodovinsko poslanstvo. Zgodovino in sodobnost naroda se dojemata znotraj mitskega okvira in s teološkim besednjakom.

Rusija je bila tako v zgodovini *Sveta mati*, Moskva pa *tretji in zadnji Rim*. Tudi danes pomenijo nekateri pravoslavni nauki pomemben, integralen vidik zgodb o mesijanstvu, edinstvenosti, izbranosti Rusije. V nekaterih srbskih krogih se obnavlja zgodba o tem, da so kot narod *nebeški oz. sveti*: srbsko pravoslavje se ima za zadnjega zaščitnika, za srce (po mnenju pravoslovnega teologa Atanasija Jevtiča) srbske nacionalne identitete. Obsedena s tragično zgodovinsko usodo, *trpečo miroljubnostjo* svojega naroda je razvila posebno teologijo srbskega naroda, svetosavlje. (Van Dartel, 1992, 279) Makedonija je za nekatere *sveta dežela* (škof Kiril), prav tako kot je za nekatere sveta tudi Hrvaška.

Na Poljskem so se hude preizkušnje v preteklosti dojemale kot božja kazen: narod naj bi se skozi trpljenje očistil in se nato zmagoslavno vrnil na zgodovinsko prizorišče. Svojo izvoljenost so Poljaki, *Marijin ali Kristusov narod*, videli prav v tem, da so kot nedolžni toliko pretrpeli. Kot Kristus med narodi naj bi trpeli za to, da bi človeštvo odrešili grehov. (Michel, 1991, 34, 131, 132) Tudi papež je v svojih govorih na obiskih na Poljskem v osemdesetih letih obnovil takšno *teologijo poljskega naroda*.¹

Devica Marija je bila šteta za zaščitnico, celo kraljico nekdanjega poljskega in madžarskega kraljestva; prav tako so jo nekateri proglasili za zaščitnico Slovencev ali Hrvatov (*Majka kroatica* ali *Blažena Devica Marija, kraljica Hrvata*). Slovaški narod pod vodstvom RKC naj bi imel - tako je bil

prepričan slovaški profašistični voditelj iz pred- in medvojnih let, sicer katoliški duhovnik Josef Tiso - posebno nalogo, poslanstvo v božjem načrtu za vse Slovane: utreti pot čistemu slovanstvu na področjih politike, etike, religije in kulture. (Hoensch, 1987, 165, 166)

2. Dokazovanje pravšnjosti dominantne religije/cerkve za določen narod

Eden stalnih in temeljnih dejavnikov v vzhodni in srednji Evropi je (bila) prav izredno tesna identifikacija cerkve z narodom. Ta povezanost se kaže zlasti tam, kjer so bili cerkveno-državni odnosi urejeni s t. i. konstantinskim modelom. Gre za to, da privilegirana cerkev podpira tiste družbene in politične sile ter takšno ureditev, ki ji v povračilo zagotavljajo boljše mesto ali dominantno vlogo v družbi. (Glej tudi Mojzes, 1987, 4.) V mnogih primerih je prav pokristjanjenje pomenilo prvi veliki, prelomni oz. usodni dogodek v nacionalni zgodovini (npr. ruske, madžarske, slovenske, poljske itn.). Tudi v sedanosti se pojavljajo miti o globoki, neločljivi povezanosti naroda s prevladujočo religijo in cerkvijo, o njuni avtohtonosti za posamezni narod, o večinskosti ali zlitosti z narodom.

Takšno mitiziranje se dogaja v dveh korakih. Prvič, prihaja do zavajajočih enačenj prevladujoče cerkvene organizacije s cerkvijo nasploh, s čimer se negira obstoj - v srednje in vzhodnoevropskih družbah praviloma številnih - drugih, manjših ali uveljavljajočih se novih religij in cerkva znotraj posameznega naroda. Drugič, to cerkev se potem nerazdružljivo naveže na narod, in to kljub različnim stopnjam sekularizacije teh družb, praviloma znatnim deležem ateistov in drugačevernih glede na celotno prebivalstvo. Pripadnik nekega naroda je s tem avtomatično tudi pripadnik določene cerkvene organizacije, vernik; in seveda obratno. Zaostrovanje takšnih mitskih predstav lahko vodi v navzkrižja z drugačevrnimi narodi in nacionalnostmi oz. drugačevrnimi manjšinami ter ateističnim delom prebivalstva znotraj posameznega naroda.

Kljub mnogim nasprotnim zgodovinskim dejstvom ali sedanjemu stanju je v sodobnih nacionalnih mitologijah Rusov, Belorusov, Bolgarov, Romunov, Srbov, Makedoncev in Črnogorcev nacionalna identiteta pogosto tendenciozno izenačena s pravoslavno vero, Slovencev, Hrvatov, Litvancev, Poljakov in Slovakov z rimsko-katoliško, Bošnjakov pa z muslimansko. Zaradi različnih zgodovinskih vzrokov pa do tega ne more priti npr. pri Čehih (usoda Jana Husa; krvava katoliška restitucija, povezana z izgubo politične samostojnosti in germanizacijo; nasploh zelo nizka stopnja religioznosti; protestantska skupnost), Madžarih (močna protestantska skupnost), Latvijcih (luteranci in katoliki), Estoncih (pravoslavci in luteranci), Ukrajincih (unijati in pravoslavci) in Albancih (delitev na muslimane, pravoslavce in katolike je celo ovirala oblikovanje albanske nacionalne zavesti).

Od trojnih delitev poljskega kraljestva do konca 1. svetovne vojne je tamkajšnja rimskokatoliška cerkev postala nacionalna, ne pa državna cerkev, *steber poljstva*; pridobila si je izredno avtoriteto in vpliv na ljudi. Iz tega obdobja izvira tudi enačenje poljstva in katolištva. Podoben pojav je bilo tudi izenačevanje romunstva s pravoslavjem.

Slovenski primer je specifičen, saj je imelo katolištvo ambivalentno vlogo v oblikovanju slovenskega naroda: od radikalne protireformacije, ki si je prizadevala za izničenje pridobitev protestantske dobe (pisana beseda, sodobni knjižni jezik, samozavedanje Slovencev kot naroda itn.), in kolaboracije med 2. svetovno vojno na eni strani, do odpora potujčevanju v prejšnjem in na začetku tega stoletja, sodelovanja določenih katoliških krogov v NOB in opozicijske vloge v socialističnem sistemu na drugi. Katoliška oz. celo krščanska vera nasploh ni bila poglaviti dejavnik narodnostnega oblikovanja slovenskega naroda. (Glej tudi Kerševan, 1989, 42, 43, 51-57.) Ta dvojnost pa ne ovira vztrajnih poskusov obnavljanja mita o *katoliški Sloveniji*, katerega razsežnosti se v zadnjih letih še pogosteje pojavljajo (npr. posvetitev celega slovenskega naroda devici Mariji (1992, obnovitvi 1994 in 1995), tendenciozno prikazovanje deleža katoliških Slovencev, ne nazadnje pa tudi v smislu izjav, da pomeni *biti proti pravici Cam Cerkve biti proti lastnemu ljudstvu*²

Pri večini južnoslovenskih narodov lahko opazimo pomembnost religijsko-kulturnih razlik pri narodnostem oblikovanju ter povezovanju in seveda njihove prvine v nacionalnih mitologijah. (Glej mdr. Kerševan, 1989, 43-46, Alexander, 1987b, 32.) To je očitnejše pri tradicionalno pravoslavnih kot pri katoliških narodih ali muslimanih. (Radovič, 1983, 92-94) Tako je na Hrvaškem katoliškost naroda posebej izpostavljena šele v zadnjih desetletjih; po mnenju zgodovinarja Jožeta Pirjevca je RKC v simbol celotnega hrvaškega naroda povzdignil šele proces proti Stepincu. (Pirjavec, 1995, 167, 168; glej tudi Kerševan, 1989, 44; Van Dartel, 1992, 279.) Prepletanje političnih in nacionalnih interesov s cerkvenimi lahko opazimo v sporih SPC s črnogorsko in makedonsko pravoslavno cerkvijo glede njune avtokefalnosti (kot npr. pri ruski glede neodvisnosti ukrajinske pravoslavne cerkve). K ustanovitvi makedonske PC leta 1967 so vodili tudi notranje- in zunanjepolitični interesi tedanjega zveznega vodstva ter nacionalni republiškega vrha. (Pavlowitch, 1989, 257) Absurdnost oblikovanja nacionalne identitete z religijsko pripadnostjo se je pokazala pri Bošnjakih, ki jim je komunistična - torej strogo ateistična - oblast podelila religiozno ime Muslimani. Na tak ponesrečen način so jih hoteli zaščititi pred nacionalističnimi in verskimi apetiti obeh sosednjih narodov in religij.

V vseh teh primerih prihaja do "udomačevanja" univerzalnih religij, do njihove "nacionalizacije". V nekaterih religijsko-nacionalnih mitologijah se pojavljajo gesla kot npr. *za Boga in za narod*; poudarja se *našost* določene cerkve, njena "nacionalna pripadnost" (npr. pri nas je s sintagmo Slovenska Cerkev ali samo Cerkev mišljena RKC na Slovenskem) ali "plemenskost" (*vera očetov oz. naših dedov*); bog postane "narodni", celo "vojni" (*Srbina čuva Sava i Bog, Bog čuva Srbe, Bože sačuwaj Hrvatsku ipd.*). S tem je, mimogrede, popolnoma negirano tudi njihovo lastno izvorno nadnacionalno poslanstvo, načelna univerzalnost, izenačitev v veri, ki je pri kristjanih zapisana tudi v njihovi sveti knjigi (*Ni več Juda, tudi ne Grka,...., kajti vsi vi ste eno v Kristusu Jezusu, Gal.3,29*).

3. Mitiziranje velikih versko-nacionalnih osebnosti iz zgodovine in sedanjosti

Mnogi liki iz nacionalne in religiozne zgodovine so pridobivali in še pridobivajo mitske značilnosti. Poznavalka balkanske (verske) zgodovine Stella Alexander ugotavlja, da velik del Hrvatov prepoznava v kontroverznem nadškofu, kasnejšem kardinalu iz burnih pred-, med- in povojnih let Alojziju Stepincu, mitsko osebnost. Že za svojega življenja je postal hrvaški katoliški in nacionalni mit, saj je hrvaški narod enačil s katolištvom: imajo ga za simbol poguma in pokončnosti, do konca zvestega svojemu narodu in Vatikanu, za *brezmadežnega svetnika, trpečega mučenika, največjega Hrvata* (Alexander, 1987). Podobno vlogo je imel za nekatere madžarske katolike po vojni preganjani nadškof Jozsef Mindszenty, *mučenik katolištva*, zaprt v letih 1948-1956, na Slovaškem pa Josef Tiso: njegovo sojenje in usmritev so mnogi doživljali kot izraz protikatoliške in protislovaške usmerjenosti tedanje oblasti. Sem sodijo tudi sedanje razprave o rehabilitaciji nekdanjega ljubljanskega škofa dr. Gregorija Rožmana, po vojni v odsotnosti obsojenega zaradi narodne izdaje in aktivne kolaboracije z okupatorskimi silami.

Nekateri politični in cerkveni krogi težijo k ponovnemu vzpostavljanju izgubljene enotnosti "posvetne" in "cerkvene" oblasti, zlasti v pravoslavnih deželah. Jelcin se je kot prvi ruski predsednik poleti 1991. leta dal blagosloviti patriarhu Alekseju II. Nacionalistični prvak Žirinovski si je zaradi podpore pravoslavni stvari moskovskega patriarhata (po njegovem mora RPC postati močna državna cerkev znotraj razširjenega ruskega imperija) prislužil naziv *rešitelj pravoslavja*. (Dunlop, 1995, 36) Ruska pravoslavna cerkev na tujem je kot svetnika kanonizirala zadnjega carja Nikolaja II., *carja mučenca, umorjenega zaradi verskih motivov*, žrtev židovske zarote.

Voditelja sprtih bosansko-hercegovskih Srbov in Bošnjakov sta med vojno dobila visoki odlikovanji za svoje "zasluge": Karadžiću je grška duhovščina podelila najvišje priznanje za *rešitev krščanstva*, Izetbegoviću pa Saudska Arabija za *širjenje islama*. Med fundamentalističnimi muslimanskimi krogi v BiH se širijo zgodbe o tem, da je njihov predsednik od Boga poslan, da je *borec za islam*, ki ima nalogo muslimanski svet privedi na *pravo pot*; bosansko-hercegovski muslimani pa, da se žrtvujejo za rešitev islama. (Glej tudi Zulfikarpašić, 1995, 172.)

4. Demoniziranje nasprotnikov cerkve/naroda

Sovražniki cerkve so v mitoloških (samo)predstavljanjih in (samo)konstruiranjih pogosto tudi sovražniki naroda in obratno. To so lahko pripadniki, prvič, drugih religij in cerkva, krščanskih ali nekrščanskih, ali, drugič, posvetnih ideologij. V sodobnih nacionalnih mitologijah se zato obnavljajo stari obrambni miti: Hrvaška, Madžarska, Ukrajina ali Poljska so se pred stoletji imele - prva se ima še danes - za predzidje krščanstva, *antemurale Christianitatis*. Pravoslavne Srbe - če sledimo novim ideološkim ali obnovljenim mitskim konstruktom - nenehno ogrožajo tako katoliški Hrvati (*vatikanska zarota*) kot muslimanski Bošnjaki, Albanci in Turki (*zelena transversala Ankara-Tirana-Sarajevo*).

V vojnah na Hrvaškem ter v Bosni in Hercegovini so se političnim in nacionalističnim dejavnikom pridružili tudi verski:³ prišlo je do totalitarističnih povezovanj posameznih identitet v eno skupno. Drugače rečeno, boj za nacionalno stvar je postal tudi boj za politično in versko stvar in obratno. Nacionalne zgodovine postanejo zgodovine trpljenja in žrtvovanja, kar postane alibi za medsebojne spopade: hrvaški sociolog religije Srdjan Vrcan ugotavlja temo mučeništva v srbskem pravoslavju, kalvarije v hrvaškem katolicizmu in zgodovinskega holokavsta med bosanskimi muslimani. (Vrcan, 1994, 369-375)

V Rusiji nekateri pravoslavni krogi obsojajo katolike in vernike različnih protestantskih cerkva *uničevanja pravoslavne Rusije*; prav tako pa sosednjo ukrajinsko unijatsko cerkev, ki da je *izobčena, ekstremistična, nacionalistična organizacija*, ki pripravlja pogrom zoper pravoslavne Ukrajince in Ruse. (Bociurkiw, 1995, 137) Podobno nekateri v Romuniji z nezaupanjem gledajo na unijate (z gesli kot je: *Vatikan ogroža Romunijo*). Pojavljajo se zahteve po zakonski prepovedi ali omejitvi novih, tujih religij, *družbeno škodljivih Cerkva*, sekt, ki naj bi ogrozale nacionalno identiteto in javno moralo (v Rusiji, Bolgariji in na Madžarskem). (Smrke, 1996)

Antisemitizem ni le stvar preteklosti vzhodnoevropskih družb: kljub sorazmerno majhnemu številu Judov (zaradi nacističnega genocida in povojnega izseljevanja) lahko opazamo protijudovske ideje in izgrede tudi v zadnjih letih. Zlasti so živi miti o judovski in judovsko-komunistični konspiraciji proti večinskemu narodu in veri (npr. na Poljskem, Madžarskem, v Rusiji in v Romuniji). (Wistrich, 1994; Blank, 1994, 419, 420; Borzenko, 1995, 45, 46; Fischer-Galati, 1994, 73, 74; Mojzes, 1992, 388)

5. Obsojanje prejšnjega, "temačnega" obdobja zgodovine

"Mračna" preteklost je v mitoloških samopredstavah vedno hvaležno opravičilo, legitimacijska prвина "blažene" sedanjosti. Obdobje od komunističnega prevzema oblasti - od 1917 v Rusiji, od konca 2. svetovne vojne oz. od konca štiridesetih let dalje - naj bi bilo obdobje strnjenega pritiska na cerkve in na njihovo tradicijo v družbi, stalnega preganjanja duhovnikov in vernikov, *babilonskega suženjstva Cerkve*. Cerkev naj bi bila - po nekaterih interpretacijah - edina opozicijska sila v teh družbah. Zgodovinska dejstva pa kažejo na precej diferenciran odnos med cerkvami in socialističnimi režimi in na različna obdobja njihovih odnosov: od prevladujočih (globoko) konfliktnih in indiferentnih do simbiotičnih, akomodiranih, medsebojno podpirajočih se in celo kooperativnih.

Skoraj povsod po vzhodni in srednji Evropi so bile cerkve šele s socialističnimi družbenimi in političnimi procesi prisiljene modernizirati svoje mesto v družbi in odnos do le-te. Pri tem so katoliške cerkve ohranile precej višjo stopnjo avtonomije kot pravoslavne. (Kerševan, 1993, 127) Poljska rimskokatoliška cerkev je tudi pod socializmom ostala *poglavitna moralna avtoriteta. vir moči v družbi*, sklicujoč se na zgodovinsko istovetnost svojih interesov in usode s poljskim narodom. (Mojzes, 1987, 5) Nekateri cerkveni krogi na Češkem in med madžarskimi in vzhodnonemškimi protestanti so v izginotju konstantinskega modela državno-cerkvenih odnosov videli priložnost, da se cerkev vrne k nalogi, ki si jo sama zastavlja: *namreč služenju*. (Mojzes, 1987, 6) Pravoslavne cerkve so, skladno z

dolgo tradicijo sakraliziranja nacionalnega in političnega, v nekaterih obdobjih podpirale socialistične režime: npr. ruska, romunska in bolgarska (glej tudi Foldesi, 1996, 246) ; večinske cerkve so dosegale ukinitve manjših, konkurenčnih (nekatero med njimi so bile vezane na nacionalno identiteto manjših narodov): tako ruska PC proti ukrajinskim unijatom 1946, romunska proti unijatom 1949.

6. Vizije prihodnosti

Različice komunistične mitologije - ki so tudi same vsebovale jasne eshatološke vsebine in so bile prežete z duhom mesijanizma in milenarizma, polne preloženih gratifikacij in absolutnih klasifikacij - zamenjajo nove. Pojavijo se drugačne perspektive, drugačna poslanstva in drugačne nujne rešitve, ki izvirajo iz "črno-rdeče" projekcije preteklosti. V postsocialističnih mitologijah se tako pojavljajo zamisli o moralni prenovi, *duhovni regeneraciji, povratku v Očetovo hišo*, izpolnitvi duhovnega vakuuma v družbi. Nekateri cerkveni krogi - religionarji, če uporabim posrečen izraz iz zakladnice besedišča francoskih razsvetljencev - skušajo izkoristiti nove razmere za uresničevanje svojih predmodernih, hegemonističnih interesov po prevladi v družbi na različnih ravneh. Tudi z oblikovanjem in razglašanjem takšnih mitov. Cerkev ponekod celo odkrito vstopa ali si prizadeva vstopiti v politično življenje na načine, ki so v odkritem nasprotju z njenimi lastnimi odločitvami (v RKC na II. vatikanskem koncilu): npr. na Poljskem in tudi na Slovaškem (glej tudi Havel, 1992, 609), pri v vojno vpletenih južnoslovanskih narodih (militantni religiozni nacionalizmi), v Rusiji (kot *imperij-rešujoča institucija oz. imperialna Cerkev*); takšne težnje pa se pojavljajo tudi drugje.

Protislovna vloga religije v postsocializmu se kaže v tem, da je po eni strani pripomogla k demokratizaciji teh družb, po drugi strani pa se pojavlja kot protidemokratska sila (Schopflin, 1993, 520), kot nova ali obnovljena ideološka doktrina (Havel, 1992, 609) ali kot možna sokrivka nacionalizmov. (Mojzes, 1992, 387) Mnogi avtorji tako ugotavljajo visoko stopnjo povezanosti med vernostjo in protidemokratskim razpoloženjem. Značilnosti restavracijske mentalitete (izraz Voroncove in Filatova) - avtoritarnost, nacionalizem, antisemitizem, revanšizem, antikomunizem ipd. - v Rusiji ugotavljata Voroncova in Filatov (1994, 399, 400), za cerkvene organizacije med vojskujočimi se južnoslovanskimi narodi Vrcan (1994, 372) in Van Dartel (1995, 204, 205). Ameriški religiolog Paul Mojzes slednjim očita prebujanje ne le nacionalne zavesti, ampak tudi nacionalističnih čustev (1993, 391; 1994, 126-143). Ugotavlja tudi, da so nekatere južnoslovanske narode prav vojne pripeljale nazaj v cerkve oz. mošeje. (Mojzes, 1994, 170)

Zgodovinske izkušnje naj bi - če sledimo novim cerkveno-nacionalnim mitologijam - dokazovale nezmožnost uresničevanja, implementiranja velikih ateističnih in kozmopolitskih ideoloških modelov, razsvetljenstva, racionalizma, liberalizma, individualizma, modernizma ali socializma. Vse te naj bi *zanikale tisočletne vrednote Cerkve*. Ustvarja se videz, kot da je proces sekularizacije naperjen zoper narod in državo. Zato prihaja v sedanjem ozračju poudarjenega verskega triumfalizma v nekaterih krogih do dokazovanja *stoletne, kontinuirane, seveda enodimenzionalne zveze* med

dominantno cerkvijo in posameznim narodom. V pravoslavni doktrini je bila država domena boga; božje ljudstvo pa v izpolnjevanju božje volje usklajeno vodita monarh in patriarh. V katoliških deželah je kralj lahko vladal šele s papeževim blagoslovom. V luteranskih deželah je vladal sistem *Landeskirchen*, deželnih cerkva.⁴ Takšna ekskluzivistična naravnost se kaže oz. zarisuje tudi v nekaterih sedanjih scenarijih prihodnosti.

Naravnost v preteklost, politična izoliranost, gospodarska zaostalost, zemljepisna odmaknjenost ali verska drugačnost se lahko spremenijo v vrtilino, na podlagi katere se skušajo uveljaviti različne mesijanske vizije. Dediščina sv. Save, *svetosavlje*, nekaterim srbskim teologom ne pomeni *le vesti srbskega naroda*, ampak tudi njihovega *vodiča v prihodnost* (Van Dartel, 1992, 282). Po besedah Radovana Karadžića so Srbi avantgarda slovanstva in pravoslavja. Sodobni ruski mesijanizem korenini v stari pravoslavni doktrini: ruski narod ima posebno zgodovinsko poslanstvo. Rusija naj bi ne bila *le duhovna voditeljica vseh Slovanov*, ampak nasploh bolj duhovna kot sekularizirani, malomeščanski in materialistični Zahod, in njena naloga naj bi bila, da ga reši.⁵

Skupaj z ambicioznim konceptom *evrazijsstva*, živim med različnimi ruskimi političnimi skupinami, je nastala tudi zamisel o *Evrazijski pravoslavno-muslimanski zvezi*, ki jo podpira tudi sveta sinoda moskovskega patriarhata. Skoraj vse države nekdanje Sovjetske zveze naj bi bile, skupaj z nekaterimi bližnjevzhodnimi in balkanskimi, povezane v *Vzhodno krščansko duhovno zvezo*, v katero bi bili vključeni tudi tamkajšnji muslimani. (Dunlop, 1995, 17-19)

Sklep

V praksi lahko vsaka religija postane antiteza ali celo perverzija svojih avtentičnih idealov. (Mojzes, 1994, 126) Religijo in cerkveno organizacijo ogrožata notranji, njej imanentni nevarnosti: prvič - fundamentalizem; in drugič - pretesen objem z nacionalnim in političnim pri nastajanju novih mitoloških (samo)predstav. Vsi obravnavani religijski in cerkveni miti ne nastopajo v vseh nacionalnih postsocialističnih mitologijah niti ne znotraj teh mitologij v enaki meri: nekateri so ponekod očitnejši, prevladujoči, druge pa jih skoraj ali sploh ne poznajo.

Primeri iz postsocialistične zdajšnjosti kažejo, da so navzočnost, moč in odmevnost teh cerkveno-nacionalnih mitov odvisne od treh dejavnikov: zgodovinskega (ki sega tudi za celo tisočletje nazaj, do spreobrnjenja in nato političnih in verskih ureditev ter navzkrižij v kasnejših stoletjih), polpreteklega (v desetletjih pred socialistično revolucijo, med drugo svetovno vojno in v obdobju socializma) in položaja v zadnjih nekaj letih. Razpad socialistične ureditve je na široko odprl spekter različnih teženj in usmeritev teh odnosov, obenem pa tudi njihovih možnih razpletov: prvič, v smeri poskusov retradicionalizacije in avantur novih nacionalno-religijskih mitov znotraj - po svoji strukturi - že nepovratno diferenciranih, kompleksnih družb; in drugič, v smeri privolitve v versko svodobo, cerkveni in svetovnonazorski pluralizem ob jasni ločitvi cerkve od države in od nacionalne mitologije. Cerkvam in religijam zagotavlja neodvisen, avtonomen položaj v družbi privolitev v drugo možnost, ki vključuje tudi odpoved skušnjavam oblikovanja novih ali obnavljanj starih cerkveno-nacionalnih mitskih konstelacij.

Literatura

Stella Alexander, *The Triple Myth. A Life of Archbishop Alojzije Stepinac*; East European Monographs; Boulder; New York; 1987a

Croatia: The Catholic Church and Clergy 1919-1945; zbornik Catholics, the State, and the European Radical Right, 1919-1945; ur. Richard J. Wolff in Jorg K. Hoensch; Social Science Monographs, Boulder; str. 31-66; 1987b

Stephen Blank, The Return of the Repressed? Post-1989 Nationalism in the "New" Eastern Europe; *Nationalities Papers*; 2/1994; str. 405-425

Bohdan Bociurkiw, Politics and Religion in Ukraine: The Orthodox and the Greek Catholics; zbornik *The Politics of Religion in Russia and the New States of Eurasia*; ur. Michael Bourdeaux; M.E. Sharpe; Armonk, New York, London; 1995; str. 131-162

Vladimir Borzenko, Antisemitism and Orthodoxy in Russia Today: a Sociologist's View; *Religion, State and Society*; 1/1995; str. 45-51

Geert van Dartel, The Nations and Churches in Yugoslavia; *Religion, State and Society*; 3-4/1992; str. 275-288

Towards a Culture of Peace: Remarks on the Religious Aspects of the War in Bosnia and Croatia; *Religion, State and Society*; 2/1995; str. 199-205

John B. Dunlop, The Russian Orthodox Church as an "Empire-Saving" Institution; zbornik *The Politics of Religion in Russia and the New States of Eurasia*; ur. Michael Bourdeaux; M.E. Sharpe; Armonk, New York, London; 1995; str. 15-40

Stephen Fischer-Galati, National Minority Problems in Romania: Continuity or Change?; *Nationalities Papers*; 1/1994; str. 71-81

Tamas Foldesi, The Main Problems of Religious Freedom in Eastern Europe; zbornik *Religious Human Rights in Global Perspective*; ur. J. D. van der Vyver in J. Witte Jr.; Kluwer Law International; 1996; str. 243-262

Vaclav Havel (z njim se je pogovarjal Adam Michnik), Prečudno obdobje postkomunizma; *Nova revija*; Ljubljana; 121-122/1992; str. 598-617

Jorg K. Hoensch, Slovakia: "One God, One People, One Party!" The Development, Aim, and Failure of Political Catholicism; zbornik *Catholics, the State, and the European Radical Right, 1919-1945*; ur. Richard J. Wolff in Jorg K. Hoensch; Social Science Monographs, Boulder; 1987; str. 158-181

Lena Jonson, The Foreign Policy Debate in Russia: In Search of a National Interest; *Nationalities Papers*; 1/1994; str. 175-194

Marko Kerševan, Religija in slovenska kultura; Partizanska knjiga; Ljubljana; 1989

L'ambivalence dans la revitalisation religieuse dans les sociétés post-socialistes; *Social Compass*; 1/1993; str. 123-133

Patrick Michel, *Politics and Religion in Eastern Europe*; Polity Press; 1991

Paul Mojzes, *Church and State in Postwar Eastern Europe*; Greenwood Press; 1987

Religious Liberty in Eastern Europe and the USSR Before and After the Great Transformation; East European Monographs; Boulder; New York; 1992

The Roman Catholic Church in Croatia and Its Contribution to Nationalist Sentiment; *Religion, State and Society*; 3-4/1993; str. 391-393

Yugoslavian Inferno (Ethnoreligious Warfare in the Balkans); Continuum; New York; 1994

Stevan K. Pavlowitch, En Yougoslavie - la religion totem du clan; *L'Autre Europe*; Paris; 21-22/1989; str. 245-262

Amfilohije Radović, Nacionalna crkva i sveti narod; *Pogledi*; Split; 4/1983; str. 90-96

Zdenko Roter, Premišljevanje o (katoliški) Sloveniji; *Teorija in praksa*; Ljubljana; 7-8/1992, str. 627-636

George Schopflin, Konservativna politika in konservativni dejavniki v postkomunističnih družbah; *Nova revija*; Ljubljana; 133/1993; str. 515-524

Marjan Smrke, *Mit o cerkveni brezmadežnosti*; Dnevi FDV 1995; še neobjavljeno

Velika invazija inženirjev duš; *Dnevnik*; Ljubljana; 24. 2. 1996

Mitja Velikonja, Masade duha - *Razpočja sodobnih mitologij*; ZPS; Ljubljana; 1996

Ljudmila Voroncova, Sergej Filatov, Religiosity and Political Consciousness in Postsociet Russia; *Religion, State and Society*; 4/1994; str. 397-402

Srdjan Vrcan, The War in Former Yugoslavia and Religion; *Religion, State and Society*; 4/1994; str. 367-378

Robert S. Wistrich, The Jews and Nationality Conflicts in the Habsburg Lands; *Nationality Papers*; 1/1994; str. 119-138

Adil Zulfikarpašić (pogovor z Milovanom Djilasom in Nadeždo Gače), *Bošnjak Adil Zulfikarpašić*; Bošnjački institut; Zurich; Globus; Zagreb; 1995

Opombe:

1. Glej Michelovo analizo glavnih poudarkov, uporabljenih sintagem in izrazov. (1991, 144-170)

2. Citat navaja Smrke (1995) v svoji analizi komentarjev v katoliškem tedniku Družina izpod peres A. Stresa, J. Grila, M. Kraševca in A. Ocvirka.

3. Podoben je tudi primer sprtih postsocialističnih kavkaških držav, krščanske Armenije in muslimanskega Azerbajdžana.

4. Le pri reformistih in kalvinistih je prihajalo do ločevanja cerkve od države. (Mojzes, 1992, 3, 4)

5. Po 15. številki ruskega nacionalističnega časopisa Den' in po 6. številki Svobodnaja Misl iz leta 1992 povzela Jonson, 994, 179-182.